

Struve, Kai. Deutsche Herrschaft, ukrainischer Nationalismus, antijüdische Gewalt: Der Sommer 1941 in der Westukraine. – Berlin; Boston: De Gruyter Oldenbourg, 2015. – 739 p.¹

Більшість іконічних зображень подій Голокосту потрапили у громадський простір після падіння Третього райху, наприклад: залізнична коля до Аушвіца-Біркенау, хлопчик із піднятими руками з Варшавського гетто, студійний фото-портрет Анни Франк. Серед кількох винятків із цього правила – зображення насильства перших днів німецької окупації Львова

наприкінці червня 1941 р. Нацистська пропаганда широко транслиувала відео та фото вуличних сцен, де одні

¹ Текст уперше було надруковано у: *Matthäus J. Kai Struve. Deutsche Herrschaft, ukrainischer Nationalismus, antijüdische Gewalt: Der Sommer 1941 in der Westukraine // Holocaust and Genocide Studies. – 2018. – Vol. 32 (1). – P. 111–113, doi:10.1093/hgs/dcy014. Перекладено та надруковано з дозволу Oxford University Press (OUP) та United States Holocaust Memorial Museum (USHMM). Переклад з англійської Віталія Боброва. OUP та USHMM не несуть відповідальності за точність перекладу.*

цивільні оплакують виставлені на огляд трупи та женуть, б'ють або знущаються з інших цивільних, яких названо євреями. Це шаленство проголосили реакцією на радянські злочини, що їх викрив наступ Вермахту у Східній Польщі. Ба більше, пояснювали, буцімто Німеччина не лише звільнила ці терени від сталінського ярма, а й надала населенню можливість помститися винуватцям радянського терору, передусім – євреям. Ці зображення та брехливий воєнний наратив навколо них і після війни мали потужний вплив у викривлених, часто взаємозаперечних і політично-мотивованих версіях історії; наприклад, під час холодної війни та сучасного тривалого конфлікту на сході України.

У своїй книзі «Німецьке панування, український націоналізм та антиєврейське насильство: літо 1941 року на Заході України» Кай Струве дуже прискіпливо намагається пробитися крізь численні на шарування з невігластва, викривлень і міфотворчості навколо насильства на Заході України та, у ширшому контексті, щодо ненімецьких злочинців Голокосту. Дві великі частини наукової праці К. Струве спираються на широке коло джерел і великий масив вторинної літератури. Перша частина дослідження стосується передумов погромів і довоєнних німецько-українських відносин; друга присвячена літу 1941 р. та фокусується на контексті насильства й головних його акторах: німецьких службах та українських націоналістах. У результаті маємо деталізований, немов судово-медична експертиза, текст, якому передусє огляд запеклих суперечок і який завершується найновішими даними щодо кількості загиблих, мотивів злочинців і контекстуальних зв'язків.

Про переслідування у Львові наприкінці червня – на початку липня 1941 р. розповідають майже 200 сторінок книжки. Ще майже стільки обсягу присвячено більше як 30 іншим (наразі недостатньо дослідженим) випадкам насильства у зоні контролю Вермахту, місцях розташування Ваффен-СС та інших німецьких підрозділів і на територіях, окупованих угорськими військами. Наявні документи зрідка дають можливість точно ідентифікувати жертв і злочинців. Загалом за ці тижні було вбито від 7295 до 11 309 євреїв (від 1,35 до 2,1 % євреїв регіону), переважно чоловіків (с. 671).

Услід за працями Івана-Павла Химки, Карела Беркгофа, Гжегожа Россолінського-Лібе, Мікаели Кріст, Венді Лауер та інших дослідників Голокосту на теренах України, робота К. Струве відтворює взає-

модію між різними групами. Доводячи, що понад половину вбивств скоїла дивізія Ваффен-СС «Вікінг» (с. 561–630), він заперечує твердження про домінування українців у насильницьких діях щодо євреїв. А той факт, що серед загиблих була невелика, досі точно не підрахована, кількість поляків та українців, маркованих як «прорадянські» особи, застерігає від використання до цього насильства – частково спланованого німцями, а частково місцевого – узагальненого терміна «погроми». Українські націоналісти, які взаємодіяли з німецькими службовцями, не мали послідовної програми дій і не представляли більшість українців. У 1939 році найвпливовіша у тогочасній Польщі Організація українських націоналістів (ОУН, на той час на теренах Польщі) мала менше ніж 9 тисяч членів і була роздроблена на конкуруючі групи, як і націоналістичний рух загалом. Кай Струве також підкреслює момент радикалізації українського націоналізму від заснування ОУН у 1929 р. на тлі програної боротьби за незалежність від польського та радянського домінування наприкінці Першої світової війни. Лідери націоналістів, здається, прийшли до антисемітизму досить пізно, але до кінця 1930-х рр. сприйняли потребу у вирішенні «єврейського питання» за зразком нацистської Німеччини (с. 414). Передвоєнні плани з «денаціоналізації» неукраїнців виглядали як форма етнічних чисток, яка супроводжувала традиційне, хоч і малопоширене насильство щодо уявних ворогів національного проекту, євреїв та інших (с. 90). До порівняння, антисемітизм тогочасних польських націоналістичних партій мав більш свідомий, ідеологічний характер.

Ще до нападу німців місцевий антисемітизм підігрівала суміш сталінських депортацій, арештів та страт і дуже поширене уявлення про єврейську роль у радянському пануванні та, начебто, зиск від нього. Як і дослідники країн Балтії, К. Струве доводить, що ці уявлення мали мало спільного з реальністю: євреїв сталінські депортації вразили найбільше, а українці, наприклад, не лише були в меншості серед депортованих (с. 153–156), а й спочатку навіть виграли від «українізації громадського життя» (с. 157). Проте усі можливі позитивні зміни у житті місцевого населення за часів встановлення радянської влади затьмарювали глибинні фобії. В уявленні християн-українців ніщо не руйнувало усталений порядок настільки незворотно, як вид єврея-комісара, котрий погрожував колективізацією сільської власності та підривав звичні уявлення про маргінальне місце

євреїв у суспільстві (с. 159). Тож місцева відповідь на радянські вбивства від 20 до 24 тисяч в'язнів на теренах тогочасної Східної Польщі живилася поєднанням юдофобії, антикомунізму, прагнення матеріальної вигоди та бажання вислужитися перед новими німецькими керманічами. Розлючені українці швидко згадали про християнське мучеництво, яке набуло форми чуток про ритуальні вбивства, вчинені єврейськими «агентами більшовизму» (с. 221, 278–288). А надто після того, як місцеві командири Вермахту змусили євреїв публічно продемонструвати докази – винести тіла в'язнів тюрем, убитих енкаведистами, – таким чином створюючи образ спільного «ворога-єврея».

Перед початком операції «Барбаросса» німецька сторона мала широкий спектр уявлень про те, як досягти кінцевої мети – забезпечити довготривале німецьке домінування у регіоні. Вони коливалися від ідей Альфреда Розенберга про квазіавтономну Україну під патронатом Райху і до задумів Гітлера про близьку до колоніальної експлуатацію теренів для потреб війни. Хоча доводити анархічну гіперактивність нацистського апарату немає потреби, К. Струве все ж подає огляд різноманітних підходів до цього питання з боку Вермахту, апарату Гімmlера та інших служб. Деякі засоби були радикальніші за інші: перед нападом на СРСР саме люди Розенберга переконували – за лічені тижні до сумнозвісного звернення Гайдриха до службовців айнзацгруп 29 червня – в тому, що місцеве населення має отримати свободу помсти у формі насильства та погромів представникам переможеного режиму, адже це допоможе послабити антинімецькі впливи та сприяти вирішенню «єврейського питання» у регіоні (с. 130–133). Саме це й відбулося у Львові та на інших окупованих німцями влітку 1941 р. теренах, особливо на тих, що були раніше окуповані Радянським Союзом після нападу на Польщу. Кай Струве не знайшов чітких доказів, що німецько-українські погроми планувалися до початку операції «Барбаросса». Немає й чітких доказів, які пов'язали б їх зі злочинами радянської влади. Натомість головним рушієм місцевого насильства К. Струве називає поведінку Вермахту та дії айнзацгруп.

Хоча німці досить швидко перекреслили націоналістичні прагнення українців, вони лишили відкритим клапан для вивільнення енергії націоналістичних активістів – спочатку у формі погромів, а потім через заснування українських поліційних підрозділів. На са-

тому початку окупації антирадянські почуття живилися нацистською пропагандою, німецькою окупацією та страхами й надіями місцевого населення, найочевидніше у Львові. Кай Струве прагне показати, що німецьких та українських злочинців зближували настрої, в яких високий рівень агресії та ейфорія зливалися з раціональними уявленнями про зрівняння старих рахунків і встановлення нового порядку. Антиєврейське насильство, в якому брали участь порівняно мало українців-чоловіків, німецьких солдатів, есесівців та поліцейських, затягувало й інших. Зокрема, жінки, підлітки та діти долучалися до колективних ритуалів, які відображали суміш публічного приниження, встановлення влади та прагнення «чистоти» (с. 353–376, 675–681). Останній розділ книжки порівнює цю динаміку з подіями в інших частинах Радянського Союзу, окупованих німцями влітку 1941 р., зокрема, з Латвією та Литвою. У разі якщо окупанти встановлювали більш традиційний порядок, як-от на територіях, окупованих Угорщиною, кількість загиблих була меншою (с. 630–667).

Доречно було б додати до книжки мапи з даними про німецький наступ і випадки антиєврейського насильства, таким чином даючи можливість аналізувати регіональні моделі. Зважаючи на обсяг дослідження, зрозуміло, що автор утримався від глибшого аналізу ранніх погромів (особливо після Першої світової війни) та не приділив більше уваги суспільному аспекту публічних видовищ, санкціонованих (якщо не прямо спричинених) німцями (с. 245–246, 308–309, 338–343, 426, 436, 560, 672–674). Звісно, ці та інші питання потребують ґрунтовнішого дослідження. Зокрема, щодо факторів, які підштовхували місцевих неєвреїв допомагати сусідам-євреям після літа 1941 р. і до відступу Вермахту, адже цей період виявився значно більш руйнівним і характеризувався послідовними хвилями масового насильства, результатом якого стало майже повне винищення місцевих та депортованих євреїв. Попри те, що К. Струве переконливо доводить, що погроми та інші форми насильства щодо євреїв походили не з одного, а з кількох ситуативних контекстів, він також показує, що чітке теоретичне уявлення про відмінності між антисемітизмом, націоналізмом та схожими ідеологіями (як-от фашизмом) жодним чином не допомагає нам пояснити динаміку конкретної історичної події.